

tot 1819. Tot slot had de dissertatie van G. F. M. Bossers over de jury (1987) als één der weinige studies over de rechterlijke organisatie in deze jaren, wel genoemd mogen worden.

A. H. Huussen jr.

L. de Vos, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving 1830-1914* (Centrum voor militaire geschiedenis XX; Brussel: Koninklijk Legermuseum, 1985,480 blz., ISBN 90 71936 01 5).

De tegenstellingen tussen katholiek en antiklerikaal, en tussen kapitaal en arbeid stonden in de vorige eeuw hoog op de Belgische politieke agenda. De defensiepolitiek trok slechts af en toe de aandacht; dat kwam omdat het veiligheidsbeleid grotendeels gerekend werd tot het terrein van de buitenlandse politiek waarvoor het publiek zelden aandacht had. Hoewel ook binnenslands-politieke belangen waren betrokken bij legeropbouw en fortificatie, bleef het defensiebeleid onderbelicht. Dat gold ook voor de historisch-wetenschappelijke belangstelling. Luc de Vos' zorgvuldig gedocumenteerde studie van de openbare discussies en de uiteindelijke wetgeving inzake de Belgische defensie (1830-1914) voorziet in deze leemte. De recrutering van soldaten en de aanleg van forten staan centraal in zijn belangrijke boek. De Vos voegt er interessante beschrijvingen aan toe van de gebruiken rondom de loting en de sociale herkomst van vervangers en geremplaceerden. Het blijkt dat plaatsvervangings en nummervervisseling het probleem van de inloting oplosten voor maar liefst 30% van de ingelotenen. Bracht kostwinnerschap ook minder gefortuneerde ouders ertoe hun dienstplichtige zoon vrij te kopen, ook de weinig benijdenswaardige positie van de miliciens werkte afschrikwekkend: gedurende hun vijf- tot achtjarige dienstperiode (waarvan een ononderbroken periode van ongeveer een jaar in de kazerne werd doorgebracht; daarna werd hij voor korte perioden incidenteel opgeroepen) mocht de dienstplichtige niet huwen; een vaste werkkring kon hij meestal evenmin vinden. Daar de Franstalige officieren hun anti-katholieke opvattingen niet binnen de muren van de maçonnieke loges hielden, voelde een meerderheid van de dienstplichtigen zich gedesoriënteerd in kazernes waar ook hun lichamelijke gezondheid vaak gevaar liep.

Toen doctrinaire liberalen de legeromvang wilden vergroten door afschaffing van de financiële ontsnappingsmogelijkheden, keerden katholieke politici zich ertegen met een keur van argumenten. Daaruit sprak in ieder geval hun diepe afkeer van het vrijzinnige militaire milieu waarmee Leopold I en zijn opvolger zich sterk vereenzelvigden. De koningen steunden lange tijd de doctrinaire liberalen, omdat zij meenden dat alleen een gewapende onzijdigheid België ervoor kon behoeden ingelijfd te worden of als slagveld van Europa te dienen. Leopold II bracht kabinetten ten val die zijn militaire lijn niet volgden en vroeg buitenlandse militaire attachés om zijn ministers te wijzen op de noodzaak van een verdere bewapening. Geen wonder dat het pacifistische en antimonarchale element in het katholieke kamp toenam. De Vos beschrijft verder hoe een van de samenleving vervreemde officierskaste als een staat in de staat ageerde met al dan niet anoniem verschenen publikaties of de weigering van generaals om een ministersportefeuille te aanvaarden in een hun onwelgevallige roomse regering.

Toen met de uitbreiding van het kiesrecht de liberale dominantie in het parlement plaats maakte voor comfortabele katholieke meerderheden, traden conservatieve en christen-democratische ministers aan in katholieke kabinetten. In het begin van de eeuw bemoeide Leopold II zich weinig met hun defensiebeleid, in de verwachting dat zij in ruil voor zijn inschikkelijkheid zijn Congopolitiek zouden financieren. Zo konden de katholieken in 1902 een vrijwilligersleger

scheppen. Na enkele jaren bleek echter, dat zo de gewenste legeromvang niet bereikt kon worden. In 1909 echter, bleek een parlementaire gelegenheidsmeerderheid van christendemocraten, doctrinaire liberalen, radicalen en sociaal-democraten bereid de dienstvervangingsaf te schaffen, al bleef de dienstplicht beperkt tot één zoon uit elk gezin. In 1913, tenslotte, slaagde de gewiekste premier Broqueville met steun van aartsbisschop Mercier erin om zijn katholieke geestverwanten in het parlement een wetsontwerp te laten aannemen waarin de dienstplicht algemener werd gemaakt dan in 1909. Met dat stelsel zou het Belgische leger in 1926 overeen oorlogssterkte van 340.000 man hebben beschikt. In 1914 evenwel, verdedigden ongeveer 190.000 man het nationale grondgebied. Duitsers en Fransen hadden verwacht, dat het Belgische leger zich in het nationale bolwerk Antwerpen zou hebben teruggetrokken. Het Belgische militaire beeld was ongunstig, want België ging pas laat aan de Europese bewapeningswedloop deelnemen. De Vos wijt de late inhaalmanoeuvre daaraan, dat defensie en buitenlandse zaken lange tijd het exclusieve aandachtsveld vormden van een elite van koningen, militairen en diplomaten. Mij komt het voor, dat een klein land als het verplicht neutrale België zolang de actieve deelname aan de Europese politiek was ontzegd, dat zijn politieke elites van de harde werkelijkheid der internationale betrekkingen vervreemd waren. Evenals de Nederlanders genoten zij sinds 1839 de weelde van zich grotendeels op de binnenlandse politiek te kunnen concentreren. Dat leidde tot de door velen aangehangen overtuiging dat een burgerleger naar Zwitsers model voldoende bescherming bood en tot een overschatting van de beschermende werking van de neutraliteit.

Dat de Belgische katholieken tenslotte bereid waren de impopulaire militaire wetgeving te aanvaarden die zij als oppositie zeker met kracht van de hand zou hebben gewezen, kwam mijns inziens in hoge mate daardoor, dat de geslaagde katholieke emancipatie ook het dragen van verantwoordelijkheid voor de defensie aanvaardbaar maakte. Kortom, op een door de binnenlands-politieke ontwikkeling aangegeven moment, toen stad en platteland naar elkaar waren toegegroeid, slaagde België erin zijn defensie aan te passen aan de reeds lang bestaande, zorgwekkende internationale situatie. Het was een kenmerkende prioriteit voor een klein land dat het primaat van de buitenlandse politiek niet kende. De Vos' these, dat binnenlandse en buitenlandse factoren gelijkelijk bijdroegen tot de verhoging van de defensie-inspanning lijkt mij geen volledig recht te doen aan deze bijzondere verhoudingen. Afgezien hiervan is De Vos' studie echter een belangrijk boek waaruit een grote genegenheid spreekt voor bronnenonderzoek, leger en eenheidsstaat.

C. A. Tamse

A. Knotter, *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt. Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Dissertatie Utrecht 1991, Publikaties van het Gemeentearchief Amsterdam XVIII; Amsterdam-Zwolle: Gemeentearchief-Waanders, 1991, 373 blz., f55,-, ISBN 90 6630 271 2).

In het *Tijdschrift voor geschiedenis*, LXXIX (1966) iii recenseerde A. M. de Jong het proefschrift van Th. van Tijn over Amsterdam. Zijn oordeel was lovend: 'Er is over dit boek veel goeds te zeggen. Het is rijk aan inhoud; het getuigt van opmerkelijke speurzin, van intelligentie, van onvermoeide ijver ook' (357). Natuurlijk had De Jong last van een wetenschappelijke geuuwhonger naar meer, maar zo gaat dat nu eenmaal in recensies, zeker van studies die de moeite van het lezen waard zijn.